

Kõrgem Kunstikool Pallas

Tekstiiliosakond

Maastikumälestused. Üks pilt ja palju lugusid

Lõputöö

Maryliis Teinfeldt-Grins

Juhendaja: Hannes Palang, PhD

Tartu 2020

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	4
1.1 Identiteet ja mälu.....	6
1.2 Maastik.....	9
1.3 Identiteedi ja maastiku ühisus.....	10
2. MAASTIK KUI ILME.....	15
KOKKUVÕTE.....	19
SUMMARY.....	21
KASUTATUD KIRJANDUSE LOETELU.....	23
LISAD.....	25
Lisa 1 „Üks pilt“.....	25
Lisa 2 „Mälestustemaastikud“	29

*Igäihel on oma klaaskuul,
oma põhitoon
oma tonaalsus.*

*Väetid oleme väätidesse
kasvand universumis,
oma väikeses lumesajus,
oma bulvareil, aguleis,
niiskeks hingatud öistes bussides
ja pimeda kodutee reetlikes aukudes,
rõdu peal,
akendel,
tähtede all.*

*Igäiks oma tühises
maailmaühises eralduses,
oma piraatprivaatsuses.*

Maria Lee Liivak, „Stereomeetria”

SISSEJUHATUS

Viimaste aastate jooksul on mul olnud võimalus elada mitmetes erinevates riikides, reisida rohkelt ning suhelda igapäevaselt rahvusvaheliselt mitmekesisel seltskonnas. Olen küll väikesest kohast pärit, kus üks talu on üks küla, ent ometi olen ma täieõiguslik, rikkaliku kogemuspagasiga maailmakodanik. Tean oma kodukoha igat kraavinurka, karjusetraadi piiri, lumesulamisvee prognoositavat kõrgust. Võin une pealt metsas pimedas, nii suvel kui talvel, leida üles koha, kus kasvab näsiniin, salu-siumari või ojamõõl. Ehk räägin paar lugu sellest, mis juhtus „mäe otsas”, „prügimäe teel” või „suurte lautade” juures.

Samal ajal võin ma nimetada oma kodulinnaks ka Tallinnat ja Tartut. Võin jutustada lugusid seiklustest, mida on toonud mulle kodu Kadriorus, Sõles, Nõmmel või hoopistükis Karlovas. Tõmmates piiri veelgi kaugemale, võin kirjeldada detailirikkalt milline igapäevane elu käib Londonis Popleris, Riias Krišjāņa Valdemāra tänaval, Helsingis Munkkiniemil või ühes pisikeses Portugali linnas nimega Castelo de Vide.

Olen rändaja ja kohaneja. Võin tunda end mugavalt, isegi pealtnäha koduselt kalliks saanud kohtades, uutes paikades, mitte-kohtades, linnas, maal. Viimaste aastate jooksul olen leidnud end mõtisklemast kes olen mina, kust ma tulen ja kuhu ma lähen. Sellest mõttekäigust on sündinud käesolev töö – püüdlus leida oma küsimustele vastuseid.

Eeltoodust lähtudes annan oma lõputöö kirjalikus osas ülevaate maastike, mälestuste ja identiteedi puutepunktidest, mis selgitab ja avab minu loomingulise teose kontseptsiooni. Töö praktiline osa on teos. Oma lõputöös soovin näidata, kuidas omavahel on seotud indiviidi tajutavad maastikud tema sisemaailmaga, moodustades ühtse terviku maailma näol.

Käesoleva lõputöö kirjalik osa koosneb kahest peatükist. Esimeses osas uurin maastiku, identiteedi ja mälestuste omavahelisi seoseid. Töö teises osas, kus sõnastan oma teose tagamaid, tutvustan ka oma loomingulist projekti.

Tööga on kaasas valik minu maastikumälestustest. Tekst, mille abil olen jõudnud oma kontseptsioonini. See laiendab ühes nii minu ideed, toetab teost ja avab seda, kui ka töötab eraldiseisva ilukirjandusliku proosatekstina.

Tüvitekstid, millele minu mälestuste, identiteedi ja maastike teemaline uurimuslik mõtisklus toetub, on Marc Auge „Kohad ja mittekohad” (2012), Endel Tulving „Episoodilise mälu elemendid” (2017), Martin Ehala „Identiteedimärgid. Ühtekuuluvuse anatoomia” (2018), Linda Kaljundi ja Helen Sooväli-Sepping „Maastik ja mälu” (2014), Juhan Maiste „Kolmas silm: essee ilusast maastikust” (2011), George Santayana „The Sense of Beauty” (1896).

1. IDENTITEET, MÄLU JA MAASTIK

Käesolevas peatükis avan ma identiteedi, mälu ja maastiku kokkupuutepunktid.

1.1 Identiteet ja mälu

Et mõista maastiku, mälu ja identiteedi seost, on tarvis teada, mis need kolm eraldiseisvalt tähendavad. Neid defineerides, valdkondade sisemisi ja üleseid tekste uurides, leiame, et need kõik on omavahel tugevas seoses. Kultuuri- ja humanistlik geograafia on aidanud 1990ndatest aastatest juurutada arusaama, et maastik pole mitte loodus-, vaid kultuuripärane mõiste. Tegu on kultuurivormiga. (Kaljundi, Sooväli-Sepping 2014: 16). Inimene on märksõnade kolmnurga *maastik*, *mälu* ja *identiteet* keskmes. Sellest tulenevalt on teemale mõistlik läheneda inimesest. Mis on identiteet ja mis on mälu?

Martin Ehala soovib oma raamatus „Identiteedimärgid. Ühtekuuluvuse anatoomia” (2018) meelde tuletada, et ei ole olemas inimese identiteeti, nagu me seda üldlevinud arusaama järgi mõistame kui midagi autentset, inimese tõelist olemuslikku mina, mis on ühest lahutamatu. Tegu on illusiooniga. Identiteet ei ole mitte see, mis me oleme, vaid see, mis meil on. Identiteet on märk nagu seda mõistetakse semiootikas. Märgil on kaks poolt: signaal ehk tähistaja ja tähendus ehk tähistatav.

Identiteedimärke võib kategoriseerida neljaks: ego-, personaalne-, rolli- ja kollektiivne identiteet. Psühholoog ja psühhoanalüütik Erik H. Eriksoni kohaselt on ego identiteet kõige sügavam ja intiimsem osa inimesest, mis on suuresti iseendale isegi teadvustamatu. Mida inimene aga ühiskonnale näitab, on personaalne identiteet. Siia kuuluvad karjäärivalik, hobid, stiil, maitse – kõik see, mida inimene proovib teadlikult kujundada. Kaasinimesed

tunnevadki meid eeskätt oma personaalse identiteedi alusel. Rolliidentiteet koosneb aga eelistustest, mis tulenevad solidaarsusest rühmadega, kuhu inimene kuulub. See põhineb tugevasti omadustest, mis kujunevad ühiskondlikul mõjul alates sellest, milline on inimese emakeel kuni selleni, millistesse subkultuuridesse ta kuulub. (Erikson 1950) Sheldon Sryker on täiendanud Eriksoni lisades tema kolmele identiteedikäsitlusele neljanda, milleks on rolliidentiteet. See sarnaneb suuresti sotsiaalse ehk kollektiivse identiteediga. Rolliidentiteedi iseloomustavad konkreetsed ühiskondlikud funktsioonid nagu näiteks luuletaja, geoloog, kunstnik. Rolliidentiteet ei ole unikaalne. Kõik need identiteedimärkide kategooriad on sotsialiseerumise tulemused. Rolli- ja kollektiivne identiteet on aga enim mõjutatud väliskeskkonnast.

Autentse mina otsingule kõige lähemat tegevust nimetab Ehala (2008) identiteediprojektiks. Seda saab ette võtta alles siis, kui inimene on teatud identiteedimärkide suhtes autentseks sotsialiseeritud. Alles siis saab ta alustada teadliku mina kujundamisega, mis hõlmab vajadusel ka mässu ühiskonna poolt talle peale surutud identiteedimärgi vastu.

Ka Prantsuse filosoof Louis Althusser räägib identiteedist kui millestki, mille ühiskond inimesele peale surub (Althusser 2006). Ta nimetab seda interpellatsiooniks, mida tavatähenduses teatakse kui vahelekõnelemisega katkestama, tähelepanu nõudma, hõigates korrale kutsuma. Filosoofi jaoks on interpellatsioon autoriteedi umbisikuline korralekutsumine ja surve, mis paneb inimest käituma ühiskonnale sobivalt. Selle arusaama järgi seostab inimene end identifitseerimise käigus konkreetsete identiteedimärkidega, mis on juba olemas enne tema sündi (Ehala 2018: 137).

Seega kui me räägime identiteedist, räägime omistatavatest identiteedimärkidest. Ehala võrdleb neid isegi kaupadega, mida on võimalik hankida, kaotada, varastada. Sellest

tulenevalt on meil oma identiteedi üle vähe otsustusõigust. Tuleb vaid nõustuda – identiteet on see, mis meil on. See on sotsialiseerumise tulemus. See, mida me omame, omab ka meid. Identiteet saab alguse meist väljast.

Kui identiteet on omistatud märkide kogu, siis mälu on see, mis aitab neid märke korrastada, struktureerida, kategoriseerida. Eristatakse omavahel episoodilist ja semantilist mälu. Esimene neist on seotud mäletaja isikuga ja teine tema teadmistega ümbritsevast maailmast. Mäletamist on kahesugust: üks on meenutamine (*recollect*) ja teine on meelde tuletamine (*recall*). (Tulving 2017) Just Robert Reiffi ja Martin Scheeneri (1959: 25) mälu definitsioon ilmestab hästi identiteedi ja mälu seost: mälestustega kaasneb autobiograafiline indeksi tunne, millega käib alati kaasas isiku ajalise pidevuse tunne. Episoodiline mälu loob mälestustega identiteedi narratiivi.

Juhan Maiste (2011) rõhutab oma teoses „Kolmas silm: essee ilusast maastikust”, et mälu on inimeseks olemise tähtsamaid eeldusi. Mälu on kultuur, mille kaudu on inimene olemas. Tema sõnul tähistab mälu võimet luua erinevatest meeltekujunditest faktid, neid omavahel võrrelda, neid üle korrata ja samal ajal olla valmis uueks vastuvõtmiseks, mis keerulise mäluprotsessi tulemusena kangastub meile lõpuks paika meie ettekujutusena maailmast ja meist enesest. Mälu võib vaadelda kui varem kellegi teise poolt täis kirjutatud paberilehte, millele inimene ei kirjuta ainuüksi juurde, vaid lisab ridasid ka juba eelnevate kirjutiste juurde.

Siit tuleneb tõsiasi, et mälu on reaalsuse lahutamatu osa. Tööriist, nagu Maiste sellest kõneleb. Mälu kaudu ja abil korrastatakse kaost, see on tõeliseks arusaamise vahendiks, tööriistaks, mis ehitab silla olemuse ja olemise vahele. Ta lisab, et mälu ei ole võimalik piirata üksnes olnuga, vaid mineviku, oleviku ja tuleviku vahel on raske vedada eraldusjooni.

Ent mälu – mäletamine ja meenutamine – pole ainuüksi aja ja inimesega seotud, vaid ka ruumiga. Episoodiline mälu on süsteem, mis võtab vastu ja talletab informatsiooni kindla toimumisajaga episoodide või sündmuste kohta ning nendevahelisi ajalis-ruumilisi suhteid (Tulvig 1972: 385). Kuidas aga inimene meid ümbritsevaid sümboleid tõlgendab, see on seotud semantilise mäluga.

Enne kui vaadata kuidas maastik identiteedi narratiiviga seotud on, tuleb avada maastiku mõiste ja olemus.

1.2 Maastik

Maastiku mõiste on aegade kestel muutunud vastavalt teadusdistsipliinide arengule, ühiskonnas levinud väärtushinnangute muutumisele ja maastikus sisalduvate ressursside väärtustamisele ning kasutamisele. Kaasaajal on maastiku mõistel ja uurimisel erinevad käsitlused, neid võib jagada kolmeks: loodusteaduslik, rakenduslik ja humanitaarne lähenemisviis. Maastik on ümbrus, kus toimub sotsiaalne ja majanduslik tegevus, mis loob aluse tunnete emotsioonide ja taju raamistikule.

Sõna *maastik* ei kätke endas ainuüksi maa geomorfoloogilisi omadusi, vaid koondab, üldistab või laiendab ka teisi nähtusi või tegevusvaldkondi. Maastikukäsitluse üks oluline roll on inimesel ning tema tegevusel või tegevusetusel (kultuurmaastik versus loodusmaastik). (Arold 2005). Näeme, et nii nagu identiteedi või mälestusegi puhul, on inimene oluline osa ka maastikust rääkides. Oma töös olengi valinud vaadata maastikku läbi inimese tunnetuse.

Mis aga on kindel - kui me räägime maastikust, siis me räägime millegi vaatlemisest. Me räägime illest. Inimsilma jaoks on maastik üks vaadeldavate objektide kogu. Ka Denis

Cosgrove määratleb maastikku kui nägemisviisi, välismaailma vaatepilti. Maastik on visuaalseks tervikuks kokku seadmise ja harmoniseerimise viis. (2008: 74). Mida me maastikuks kutsume, on lõpmatu kogus pilguheite (Santayana, 1896: 86). Eesti keele seletava sõnaraamatu järgi on maastik looduslikult ühtlase iseloomulike tunnuslike joontega maa-ala, kus korduvad teatud elemendid (pinnavormid, taimkatteüksused, inimtegevuse avaldused jms). Tegu on värvide ja vormide laadiga vaatevälja ulatuses. Ka Euroopa maastikukonventsioon defineerib maastikku kui inimese poolt tajutavat, looduslike ja/või inimtekkeliste tegurite toimetel ning koosmõjul kujunenud iseloomuliku ala (Euroopa Maastikukonventsioon, 2000). Eriti huvitav on maastiku käsitlus kui meeltetaju tulemusena tekkinud kujutluspilt (Tuan 1979, Rose 2002).

Sellest tulenevalt sobib maastikku kirjeldada sõnaga ilme. Maastik on ilmeline. Tegu on samal ajal käegakatsutava ja kõikide meeltega kogetava keskkonnaga, vaadeldava ja tajutava meelekujundiga, kus avalduvad värvide ja vormide laad.

Lisaks on maastiku üks eeldustest ka vaatleja kohaolu. Ann Marksoogi küsib, kas väide „Pole inimest, pole maastikku” on õige. Võib küsida, kas maastikku, mida ei saa näha, pole olemas? (Palang, Sooväli 2001:18).

1.3 Identiteedi ja maastiku ühisus

Kunstnikuna näen ma maastikku kui aluspinda, olgu selleks põrand, võrk, lõuend, paberileht, kandik või näiteks teatrilava, mis kannab ja hoiab sellel asetsevaid üksikuid elemente või stseene koos. Ka Briti geograaf Jay Appleton (1975:2) on rääkinud maastikust kui meie tegevuste taustariidest. Täpselt nii nagu mälu hoiab maastik identiteedimärke koos.

Kuidas aga maastikuna määratletud vaatevälja olemust avaldada, sõltub vaatlejast ehk indiviidi identiteedimärkide narratiivist. Tegu on suhtelise omapärasusega. Maastik on seetõttu subjektiivne, haarates endaga kaasa vaatleja minapildi. Näiteks filosoof George Sanatayana räägib maastikust kui pilkude kogumikust, ent sel puudub terviklikkus (1896: 86). Ka Juhan Maiste samastab maastikku meelekujundiga, mis sarnaneb oma olemuselt kunstilise märgisüsteemiga, mis ilmneb igaühele meie seast pisut erinevana (2011).

Maastik on erinevate mälukomponentide summa. Juhan Maiste väidab, et mälu käsitleb meie ümbritsevat keskkonda tühja kastina või tuhande värvika mosaiikpildina. Lisaks sellele väidab ta, et ei ole oluline asjade ikooniline tähendus ega nende semiootiline tähendusrikkus, vaid võime minevikku iseendas uuesti läbi elada. „Mälestus kunagi olnust ei ole mitte üksnes meie meelte kahvatu koopia, kaja, mis heliseb kaasa meie igas järgnevas toimingus, geomeetriline ruum ja lineaarne aeg, mille inimene on tsivilisatsiooni käigus leiutanud ja mida ta kasutab näiteks teaduskeeles, vaid samavõrra elu ise kogu oma aistingulises mitmekesisuses, andes meie mälestustele sisu tuhande värvika mosaiigikilluna nii mälestusena ema sülest, kodu soojusest kui ka maastiku paigalisest olemusest. (2011)“.

Mälu on suveniir olnust, mida kui klaaskuuli raputades, on võimalik uuesti ja uuesti läbi elada. Samas on mälu ka hetkeline. Klaaskuuli näidet annab hästi edasi Maria Lee Liivaku luuletuse algus, kus luuletaja annab subjektile iseloomuliku värvitooni (identiteedinarratiivi) ja füüsilise ruumi piiritluse: „Igaühel on oma klaaskuul, / oma põhitoon, / oma tonaalsus. /” (2012: 5).

Peale selle, et vaadelda mälu kui meenet, võib mälu pidada nii pidevalt end kohendavaks looks kui ka jutustamise vahendiks. Prantsuse ajaloolase ja filosoofi Michel de Certeau' ruumiliste lugude (*récits d'espace*) idee toob maastiku ja loojutustuse kokku. Ta seostas tekstilisi narratiive ja ruumilisi praktikaid väites, et iga lugu on reisijutt. (1984:

115-130). See tähendab seda, et igast loost saab ruumiline praktika, mis läbib maastikus paiknevaid kohti. „Sotsiaalne on seega tihedalt seotud geograafilisega ja inimene ruumiga, mis ei ole aga piiratud isiku või ruumilise nähtusega, vaid sisaldab ka nendevahelisi keerulisi suhteid ja võimet üksteist vastastikku mõjutada. Iga lugu omandab laiemasotsiaalse ja kultuurilise tähenduse, jätab jälje nii inimestesse kui paikadesse – ning omab niisiis laiemat sotsiaalset ja kultuurilist tähtsust (Kaljundi, Sooväli-Sepping 2014: 399).”.

Nõustun Juhan Maistega, kes on kirjutanud maastikust, kohtadest ja nende mäletamisest oma essees „Maastik ja mälu” (2011) järgnevat. Mõeldes ajas tagasi, ei mäleta me enamasti aega, ruumi ega geomeetrilist abstraktsiooni olnust, vaid kohtasid. Kohad on need paigad, mida mäletame. Koht annab maastikupildile emotsionaalse konteksti, muudab ikoonilise keskkonna tähenduslikuks mitte üksnes kellegi teise, vaid ainuüksi vaataja jaoks. Ei mäleta me asju ja olukordi ning nende koosmõjus sündinud loodusepilte mitte seetõttu, et nad meenutasid meile ruutu, ristkülikut või kolmedimensioonilist ruumi üldisemas mõttes, vaid vägagi konkreetset elamust. Koht peab olema „asustatud ja sümboli tähendusega koht, antropoloogiline koht” (Auge 2010: 80). Maastikeelemendid saavad osaks inimese minapildis. Olgu nendeks semiootilisteks märkideks üks piimapukk, kivine rand, põllukividest aed, kinni pandud prügila, RMK lõkkeplats, vana sirel, jahimeeste onn või Windows 95 taustapilt.

Me valime ümbritsevast maastikupildist välja semiootilise tähendusega elemendid ning aistingulised kujundid, mis on meile ühel või teisel moel olulised. Nii nagu on Etel Adnangi öelnud: „Kõige alus on abstraktsioon” (Adnan 2018). Abstraheerimine aga eeldab informatsiooni läbitöötamist, selle tükkideks võtmist ja rekonstrueerimist. Me vaatleme maailma läbi oma kogemuste ja identiteedi. Kirjutame vastuvõetavat teavet aina üle ja ümber, kirjutame informatsiooni peale ja juba olemasolevate ridade vahele, nagu

inimgeograaf Denis Cosgrove (1988) ja Simon Pugh (1990) maastike lugemist selgitanud on.

Uue info tarbimise juures on aga huvitav see, kuidas võõrasus toob senised semiootiliselt olulised märgid esile. Näiteks ajaline või füüsiline vahemaa, mitte veel tuttavad paigad ning inimesed, aitavad meil tunnetada oma identiteeti. Ferdinand Tönnies (1965) väidab, et kodukoht konstrueeritakse vaid mälestuste põhjal, võrreldes seda teiste kohtadega tagasivaatavalt.

Olen isegi tundnud võõrastust, isegi väljatõrjutust, uue keskkonna poolt. Näiteks meenutades oma jalutuskäiku Londonis Canary Wharfi pilvelõhkujaid täis istutatud ärirajoonist poolsaarel. See oli üks väheseid kordi, kus ma valusalt tundsin, et ma ei kuulu sinna. Tekib küsimus, kas inimest ümbritsev koorib teda paljaks, jättes alles tema kõige olulisemad identiteedimärgid? Ehk hoopistükis annab midagi juurde? Maastiku puhul pole küsimuse fookus mitte sellel, mida maastik tähendab, vaid mida see teeb (Mitchell 1994).

Canary Wharf on üks ja ainus koht, mille puhul ma tean, et see ei ole minu kodu. Ehk too täispikitud klaasseintega maastik oligi minu klaaskuuli ääreala, kus koha asemel tundsin ma mitte-kohta. Marc Auge mitte-koha määratluse järgi tundsingi ma seal üksindust, ühetaolisust, seal valitses aktuaalsus ja olevikuhetke pakilisus (2012 : 100). Minu identiteedimärgid ei läinud nähtuga kokku. Tundsin end küll mugavalt, ent ma ei näinud iseend selles maastikus, ma ei teadnud sellest paigast ka ühtegi lugu.

Dean McCannelli turisti definitsioon kaasab endaga vahemaast tingitud identiteeditunnetuse praktiseerimist. Reisimine uutesse paikadesse, viibides eemal oma kodust ja igapäevaelust, on autentsema ja moraalsema mina otsing nagu ta seda nimetab (1976). Loen sellest välja seda, et võõrad maastikud lubavad meil tunnetada neid

maastikke, milles tunneme end koduselt. Võõrad maastikud näitavad meile maastikeelemente, millest on saanud meie identiteedimärgid.

2. MAASTIK KUI ILME

Maastikku sobib iseloomustada kui ilmet. Maastik on vaataja olemuse – identiteedimärkide narratiivi – refleksioon, loomulaad, palgepool. Sellest aga kuidas meelekujundis on enamat kui ainuüksi väline väljanägemine - geomeetrilised elemendid, värvid, vormid - seda kinnitab maastikumaalija ja luuletaja Etel Adnani öeldu: „Kui ma teen ühe maali, siis see võib näida nagu maastik, aga selles on alati enamat” (2018).

Maastikud on kultuurinähtus, kus vaatleja loob need kujutlusvõime abil ning projitseerib end objektidele (Shama, 1995). „Maastik ei koosne üksnes sellest, mis avaneb meie silme ees, vaid ka sellest, mis mõlgub meie peas (Meinig 1979: 34)”. „Maastikud on ... alati osa unenäomaastikest” (Adams, Robins 2000: 10). Unenäomaastike viide ilmestab hästi taaskord piiritletud territooriumi subjektiivsust. Seda mõtet lihtsustades saab väita, et maastik on ilme. Maastik on ilm, maa ja maailm. Maastik on nende kolme refleksioon ja vastupidi. Omavahel on seotud indiviidi tajutavad maastikud tema sisemaailmaga, moodustades ühtse terviku maailma näol.

Sellest tulenevalt töötab maastiku vaatlemine ning tajumine ka vastupidi. Inimsilm ja taju suudavad rekonstrueerida maastikku oma mälu baasil ning piisab vähesest, et vaatepildiga samastuda. Maastike edasiandmiseks sobivad seega ka abstraktsed kujundid ja/või ainuüksi värvitoon, mida näeme hästi näiteks Etel Adnani, Lucas Arruda ja Maki Na Kamura teostes, sest olenemata oma lihtsusest, on need semiootilised märgid.

Huvitaval kombel on kunst ja maastikud olnud teineteisega tihedas seoses, mis ütleb maastiku olulisuse kohta inimese enda elus palju. Näiteks esimene puhas maastikumaal, mis maaliti Hollandis 17. sajandil, ei täitnud mingit konkreetset sotsiaalset tellimust.

Lisaks sellele on tähelepanuväärne tõdemus, et õlimaalitraditsioonis toimunud

märkimisväärsed muutused on alati saanud algatuse maastikumaalist ehk maastike vaatlemisest ja tajumisest. Ruysdael, Rembrandt, Constable, Turner, Monet ja impressionistid on aidanud oma uuendustega maalikunstis liikuda ainelise ja kombatava juurest järjest eemale määratlematu ja mittemateriaalse suunas. (Berger: 2019: 105).

Just maastikumaalide väljendusrikkus, olgu need mis tahes stiilis, rikkaliku informatsiooniga või pakkudes ainuüksi tunnetuslikku meeleolu, kinnitavad meile maastike ilmelisust. Igaüks näeb ja paikneb nendes erinevalt.

Oma lõputöö loomingulises teoses soovingi edasi anda seda, mis on justnimelt minu maastikemälestustest oluline. Millised on minu maastikud? Leidmaks sellele küsimusele vastust, sai tehtud mitu harjutust, et välja selgitada, millised maastikud on minu jaoks sümboli tähendusega maastikud või millised sümbolid maastikes on olulised.

Kõige õnnestunumaks harjutuseks pean ma üleskirjutusi oma maastikemälestustest, milles ma proovisin meenutada ja kirja panna kõiki märgilisi kohti, paiku, maastikke, mitte-kohti. Neid sai kokku umbes sada. Valikut neist saab lugeda tööga kaasapandud lisadest (Lisa 1 „Maastikemälestused”). Olen kirja pannud sada sündmust, seika, olukorda ja meelekujundit, mis on tugevalt seotud maastikuga.

Uurides millised maastikud on minu jaoks olulised ning mis vaated on mulle eredalt meelde jäänud, selgus tõsiasi, et oma kogetut on raske, ehk isegi võimatu, edasi anda. Maastikud oma elementidega kannavad endas rohkemat kui üks karjusetraadi piir, kraavilõik, vana õunapuu, taeva ja metsa vaheline avarus. Maastik ei ole maa, loodus ega ruum, vaid sümbolikogu, mida ainult mina oskan lahti seletada, toetudes oma identiteedimärkide narratiivile. Lisaks sellele jääb maastik tagaplaanile. Vaadates kasvõi oma kirjapandud mälestusi, on näha, kuidas mõni neist justkui ei asetukski üheski ruumis

ega poleks ümbritsetud elementidest, mida maastikes kohtame. Maastikest, minu maastikest, saab lugude jutustamise vahend ning tööriistaks see jääbki.

Oma lugusid saan jagada kaheks. Eriti teravalt tunnetasin ma harjutusi tehes neid kohti ja maastikke, mida ei saanudki üheselt edasi anda. Näiteks need kohad või vaated, kus polegi kunagi midagi juhtunud, nad on sümboli poolest justkui tühjad, tähendusega täitmatud, ent nad on mulle ääretult olulised.

Näiteks üks säärastest on autosõit oma kodu teeristist kuni maja endani. See on täpselt üks kilomeeter pikk tee. Viimastel aastatel olen seda teed sõitnud enamasti õhtuhämaras, päikeseloojangu aegu. Tavaliselt on isa roolis. Vahel me kuulame muusikat, vahel räägime päeval toimunud. Enamasti meeldib mulle aga just siis tasa olla. Kord sõidab ta kiiresti, teinekord jälle aegamisi. Võin panna silmad kinni ja kuulda siinsamaski, kuidas kruus autorataste all krudiseb ning kuidas minu ümbrus lõhnab, kui ma autoakna praokile lasen.

Tegu on banaalselt tavapärase igapäevategevusega – autosõit punktist A punkti B, ent ometi vaatan ma iga kord paremale ja vasakule laiuvaid põlde, taamale jäävat metsa, elektrikilpi, vana sigalat ning taevast, mis on kohe eriti ilus ja kodune. Vaatan neid nagu näeksin neid esimest korda, neis on midagi olulist. Mis aga peamine, ma tunnen alati, ilma ühegi erandita, sel teel südamerahu. See teekond, oma maastikeelementide vaheldumises, on mulle oluline, kuigi oma olemuses pealtnäha sisutühi.

Teine kategooria oma maastikke kaardistades on need kohad, vaated, paigad, mitte-kohad, maastikuvaadete representatsioonid, satelidifotod jms, kus minu jutustustes maastik jääb taustalooks. Vahetevahel ei omista ma sellele suurt tähelepanu, sest loo jutustuse vaatevinklist pole see oluline. Seda seetõttu, et eduka loo eeldus on selle värvikas

elu kuulaja peas. Figuurist saagu kohalolu ja maastikust ruum selle kõige laiemas tähenduses.

Hea näide on üks mälestus, mille olen kirja pannud järgnevalt: „Vanaema ja vanaisaga kuumas rannas. Kaasas on kaks potti, üks on pissimiseks ja teises on mannaaht. (Lisa 2).” Olenemata sellest, et selle sündmuse toimumispaiga kohta ei ole muud iseloomulikku märgitud peale kuuma ranna, leiab see sellest olenemata aset vägagi konkreetses kohas. Võin anda sellele koordinaadid, jutustada kuidas sinna saab, millistest elementidest koosneb sealne maastik. Võin detailrikkalt kirjeldada kuuma liiva tekstuuri, kuidas õhk mere kohal väreleb, milline on minu ümbruskonna taimestik ja kuidas kohtub maa merega. Lugu elab iseseisvat elu ka ilma seda täpsustavat infot kellelegi jagamata. Iga kord kui ma külastan seda Võsu ranna osa, elan ma oma mälestust läbi. Justkui iga minu sammuga harutan ma seda lugu uuesti ja uuesti lahti. Mälestusest, mis on ainult sellele kohale omane, saab monument, kui ma annan sellele oma hääle ning seletan lahti selle tähenduse.

Oma lõputöö loomingulise projekti, milleks on maastikemälestuste kirjapanek ja maastikumaali teos, tegingi rõhudes neile kahele märksõnale: ruum ja kohalolu. Tahan säilitada lugude jutustaja positsiooni ja oma teoses pakkuda vaatajale ainuüksi abstraktset visuaali maastikust. Maastik on minu jaoks maailm, kus asetseb ühe inimese identiteedimärkide narratiiv. Maastik on semiootiliste märkide kogum, nii nagu identiteetki. Mõlemat iseloomustab ilmelisus ja ajast tingitud muutlikkus.

Maastik on tööriist, mille kasutaja on lugude jutustaja. Lõin teose „Üks pilt” (Lisa 1), mida ilmestavad lood (Lisa 2) mulle olulistest maastikest. Lood on mõeldud jagamiseks suusõnaliselt, sest nii nagu Hannes Palang maastike kohta öelnud on: „Maastik lõpeb siis, kui lõpeb viimane lugu” (Sarapik, Tüür, Laanemets 2002: 93-111).

KOKKUVÕTE

Oma lõputöös „Mälestustemaastikud. Üks pilt ja palju lugusid” uurisin ma mälu, identiteedi ja maastike puutepunkte.

Lõputöö esimese osa pühendasin identiteedi ja mälu avamisele. Kirjeldasin, kuidas identiteet on ainuüksi sotsialiseerumise tulemus. Identiteet saab alguse meist väljaspoolt ning on alati mõjutuses väliskeskkonnast.

Selles osas avasin ka maastike mõiste. Maastiku mõiste on aegade kestel muutunud vastavalt teadusdistsipliinide arengule, ühiskonnas levinud väärtushinnangute muutumisele ja maastikus sisalduvate ressursside väärtustamisele ning kasutamisele. Kaasaajal on maastiku mõistel ja uurimisel erinevad käsitlused, neid võib jagada kolmeks: loodusteaduslik, rakenduslik ja humanitaarne lähenemisviis. Mind huvitas eeskätt inimese minapildi paiknemine selles, kuna maastikust rääkides on selle eelduseks maastiku vaatleja kohalolu. Nägemisviis on maastike olemuse alus, mistõttu sobib maastikku kirjeldada sõnaga *ilme*. Maastik on ilmeline. Tegu on samal ajal käegakatsutava ja kõikide meeltega kogetava keskkonnaga, vaadeldava ja tajutava meelekujundiga, kus avalduvad värvide ja vormide laad.

Lisaks sellele kirjeldasin maastiku ja identiteedinarratiivi ühisust. Selle peatüki olulisim mõte seisneb Prantsuse ajaloolase ja filosoofi Michel de Certeau ruumiliste lugude (*récits d'espace*) idees. Ta toob oma väites maastiku ja loojutustuse kokku ehk igast loost kui sotsiaalsest aktist saab ruumiline praktika, mis läbib maastikus erinevaid kohti. (1984: 115-130). Inimene jätab oma lugudega jälje maastikesse, muutes maastiku kultuurinähtuseks.

Oma lõputöö viimast peatükki iseloomustab kõige paremini maastikumaalija ja luuletaja Etel Adnani öeldu: „Kui ma teen ühe maali, siis see võib näida nagu maastik, aga selles on

alati enamat” (2018). Maastikku sobib kirjeldada kui ilmet – midagi, mis näib meile vaid teatud moodi. Maastik on vaataja olemuse refleksioon, tema loomulaad, palgepool. „Maastik ei koosne üksnes sellest, mis avaneb meie silme ees, vaid ka sellest, mis mölgub meie peas (Meinig 1979: 34)”. Maastik on lausa omaette maailm.

Oma lõputöö loominguline projekt, milleks on maastikemälestuste kirjapanek ja maastikumaali teos, kannab endas ruumi ja kohalolu. Maastik on minu jaoks maailm, kus asetseb identiteedimärkide narratiiv. Maastik on semiootiliste märkide kogum, nii nagu identiteetki. Mõlemat iseloomustab ilmelisus ja ajast tingitud muutlikkus.

SUMMARY

Where do one's memory, identity and landscape meet? My graduation thesis „Landscape Memories. One Picture and Many Stories” explores the connection points of memory, identity and landscape.

The first part of the dissertation is dedicated to identity and memory. I described how identity is only the result of socialization. Identity originates outside of us and is always influenced by the external environment.

Furthermore I opened the concept of a landscape. The definition of landscape has changed over time in line with the development of scientific disciplines, changes in societal values and the appreciation and use of the natural resources. Today, the concept and study of landscape have different approaches, which can be divided into three: scientific, applied and humanitarian approach.

I was primarily interested in a landscape, perceived by the human eye and senses. The way of seeing is the basis of the nature of landscapes, which is why it is suitable to describe a landscape as appearance. The landscape is obvious. At the same time, it is a tangible environment that can be experienced by all the senses, a visual image that can be observed and perceived, where the nature of colors and forms is manifested.

In the first part of the dissertation I also described the connection between landscape and identity narrative. The main idea of this chapter is the idea of the spatial stories (*récits d'espace*), the concept developed by the French historian and philosopher Michel de Certeau. In his statement, he brings together landscape and narration, where each story is a social act which becomes a spatial practice (1984: 115-130). Therefore stories and landscapes go hand in hand, turning the landscape into a cultural phenomenon.

The second chapter is best described by landscape painter and poet Etel Adnan: “If I make one painting, it may look like a landscape, but there is always more to it” (2018). The landscape can be described as a look - something that only seems to us in a certain way. But how comprehensively, it is not known. The landscape is a reflection of the viewer's

nature. "The landscape consists not only of what we see, but also of what we see in our heads (Meinig 1979: 34)". The landscape is a world in itself.

The creative project of this dissertation, which are some of my memories regarding the landscape and a work of landscape painting using the punchneedle technique. The main concept of my work is that landscape is a world embedded with one's identity narrative. The landscape is a set of semiotic signs. Both are characterized by expressiveness and variability due to time.

KASUTATUD KIRJANDUSE LOETELU

Adams, S. Robins, A. G. (2000). *Gendering Landscape Art*. Manchester: Manchester University Press.

Adnan, E. (5. nov 2018). Etel Adnan on lightning-strike paintings and words as gestures [WWW]

<https://www.youtube.com/watch?v=ajPqxeaDjVY> (09.04.2020)

Appleton, J. 1975. *Experience of Landscape*. Wiley-Blackwell.

Auge, M. (2012). *Kohad ja mittekohad. Sissejuhatatus ülimodernsuse antropoloogiasse*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Berger, J. (2018). *Nägemise viisid*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia Kirjastus.

Certeau, M de. 1984. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Cosgrove, Denis. (2008). *Geography and vision: seeing, imagining and representing the world*. London, New York: I.B Tauris.

Erikson, E. H. (1950). *Childhood and society*. New York: W.W. Norton & Company.

Euroopa Nõukogu. (2000). *Euroopa maastikukonventsioon*. Firenze. [WWW]
https://www.envir.ee/sites/default/files/maastikukonventsiooni_eestikeelne_ametlik_tolge.pdf (04.04.2020).

MacCannell, D. (1976). *The Tourist. A New Theory of the Leisure Class*. New York: Schocken Books.

Maiste, Juhan. (2011). *Kolmas silm: essee ilusast maastikust*. Tallinn: Varrak.

Meining, D. W. (1979). *The Interpretation of Ordinary Landscapes*. New York: Oxford University Press.

Mitchell, W. J. T. (1994). *Landscape and Power*. Chicago; London: Univeristy of Chicago Press.

Palang, H. Sooväli, H. (2001). *Maastik: loodus ja kultuur. Maastikukäsitusi Eestis*. Tartu: Tartu Ülikooli geograafia instituut.

Palang, H. Paal, P. (2002). Places Gained and Lost. - Rmt. : *Koht ja Paik II Place and Location*. Sarapik, V. Tüür, K. Laanemets, M. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

Pugh, S. (1990). *Reading Landscape: County-City-Capital*. Manchester: Manchester University Press.

Rose, M. (2002). *Landscapes and labyrinths*. Geoforum 33 445-467.

Shama, S. (1995). *Landscape and Memory*. New York: Vintage Books.

Stryker, S. (2008). *From Mead to a structural symbolic interactionism and beyond*. Annual Review of Sociology and Anthropology, 7, 51-86.

LISAD

Lisa 1 „Üks pilt“

Torketikandis loodud teos „Üks pilt“.

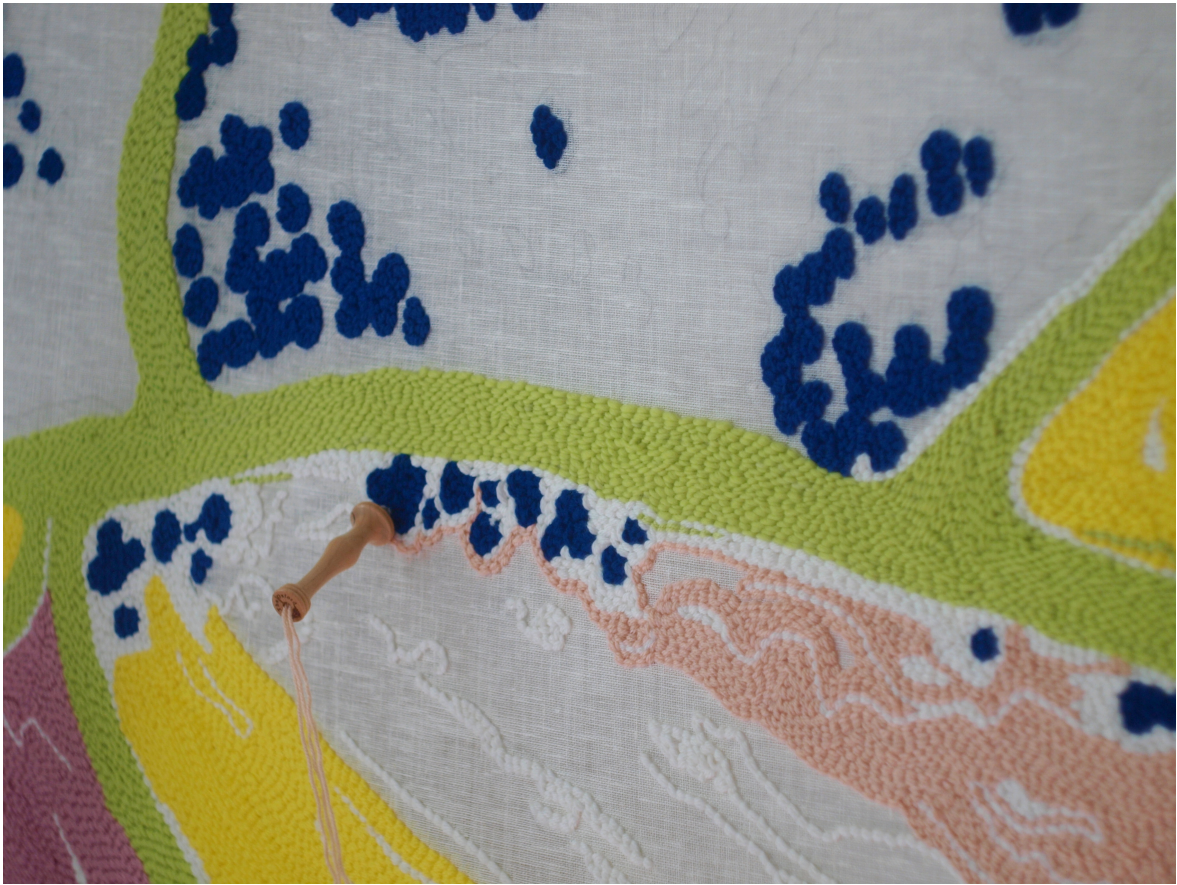
Torketikandis loodud teos „Üks pilt” detailfoto.

„Üks pilt” galesriis Noorus lõputööde näitusel.

Tööprotsess. Fotel on näha, kuidas ma olen ühe pinna juba tumeroosaga ära katnud, lõplikus töös seda tooni ma ei kasutanud. Mitmes kohas vahetasin värvi, sest algse kavandi järgi ei saanud mitmeid toone lõngu osta.

Tööprotsess. Linasele pingutatud kangale joonistasin ette jooned pinna lõngaga katmiseks. Töös kasutasin lõngu nende materjalist sõltumata. Minu jaoks oli kõige olulisem õige toon ning lõnga jämedus. Torketikandiks kasutasin Oxford Punchneedle torkenõela.

Lisa 2 „Mälestustemaastikud“

Kõnnin tee otsa. Pööran ümber, et tagasi minna, aga näen, kuidas rästik ühest teeservast teise roomab. Hakkan nutma ja isa järele hüüdma. Ta tuleb koos labidaga. Rästik valatakse garaaži vundamenti õnne märgiks.

Kui proovisin rattaga lõigata, et tund aega varem koju saada. See lõppes sellega, et kõndisin, ratas käe kõrval, märtsikuujäises puusakõrguses vees.

Vanaema ja vanaisaga kuumas rannas, kaasas kaks potti. Üks on pissimiseks ja teises on mannaht.

See varakevadine pärastlõuna, kui käisime emaga metsast kuuski maja ette istutamiseks kaevamas ja peale mida ma rongile tormasin. Õhk oli metsas kuldne. Ma olin esimest korda armunud. Poissi, kellega ma sel õhtul alles esimest korda kohtuma läksin.

Kui Riia kesklinnas kukkusin ja üks vene mees mind läbi sõimas.

Suurest vihast läksin aeda kompostihunnikusse mulda kaevama. Ma ei mäleta enam, miks ma kuri olin. Muld aga oli ilus, rikkalik ja parajalt tõkatmust.

Kõik need südasuvised korrad, mil karjudes ümber maja olen jooksnud, sest üks mesilane on mu juustesse takerdunud.

Sõitsime mootorrattaga, mina õega küljekorvis. Võristasime läbi prügimäetee, kus peatusime korra, et nartsisse korjata. Lilled viisin järgmisel päeval õpetajale. Mul oli piinlik tunnistada, et ma polnud neid korjanud mitte oma aiast, vaid Tapa prügimäele viivalt teelt. Üks vene tüdruk pinnis mind, kuni murdusin. Lilled kaotasid sel hetkel oma ilu. Ma ei vaadanud enam kordagi nende poole.

A näitab mulle Google Mapsist oma kodukohta. Ta seletab, kus ja kuidas nad pagariärist saiu varastasid, millist teed pidi jooksid, millise maja nurgal seisatasid. Ta otsib mulle üles vanaema maja, vanaisa maja ja kivihunniku, kus elas 14 kassi.

Sõitsime pimeduses Aaspere-vanaema juurest koju ja isa ajas jänese alla. Vaatan autoaknast, kuidas isa jänese pagasiruumi tõstab, ja pärast on ta hästi tasa.

Vanaema juurde sõites on üks väike ja ümar, aga siiski piisavalt järsk sild. Märk ütleb küll, et enne selle ületamist tuleb kiirust vähendada, aga isa ei tee seda kunagi. Ta teab, et meile meeldib sillalt üle sõites peadega õrnalt vastu lage koksata ja siis pepuli potsatada. Saame ka teist kaudu vanaema juurde sõita, aga sellisel juhul me justkui polekski vanaema juures käinud.

Kui mu vend kiriku ees pissis. Kirjutasin sellest luuletuse:

Ta pissib

kiriku ees

põõsastes

Leian Peipsi rannast kaldale uhutud nätsupaki. Võtan selle liivalt ja panen suhu. Vesi on nätsu krobelseks pühkinud.

See on vist üks esimesi mälestusi üldse: kõnnin vanaisaga garaažidest läbi lepavõsa lauda juurde. Ta näitab mulle karukella. Ilm on kevadine ja soe. Karukellad on mulle lõuani. Kui suureks saan, avastan, et vanaisa näitas mulle karukella asemel ojamõõla.

Sõidame emaga ratastel koju. Ema otsustab lõigata läbi karjääritee. Peame tee ületamiseks karjusetraadi alt läbi minema. Küsin emalt, kas vool on sees. Ta ütleb, et prooviksin järele. Kramplik nelja-aastane sirutab käe traadi poole ja haarab sellest tugevasti kinni. Vool oli sees. Siiani mõtlen, miks ema nii julm oli.

Parasjagu rekonstrueeritakse Kopli trammiliine. Pean seetõttu jala linna kõndima. Kuna suvi rõkkab, päike naeratab, panen ninale tavaliste prillide asemel päikseprillid. Mu südames on kurbus, mistõttu sobivad need mu nutetud silmade ette hästi. Minu elukaaslane ei ole juba mitu ööd koju tulnud. Proovin ahmida suvist elurõõmu ja mõtted eemale saada. Näen taamal, kuidas mulle lähenevad kaks ratturit. Kuna mu nägemine on prillideta kehv, siis tajun üksnes kahte kiiresti liikuvat udukogu. Liigun mina ja liiguvad nemad. Ühtäkki võtavad nad kätest kinni, sõidavad minust kahelt poolt mööda, ülestõstetud käed õhus, mina nende vahel, ja ma saan aru, et üks neist oli minu kadumaläinud armsam ja teine tema uus.

Öösel autoga vanaema juurest koju sõites näeme, kuidas põllud silmapiiril laiudes põlevad. Isa on roolis ega ütle midagi.

Jõulud, paar aastat tagasi. Sõitsime õhtul surnuaialt koju, majaesine välilamp valgustamas ühtlast kurba murulappi.

Kõndisin Kristiine keskusest paljajalu Tõnismäe poole. Esimese saja sammuga said tallad mustaks. Mitu päeva ei saanud ma neid puhtaks.

Ema küpsetab viineripirukaid. Küsin talt üht Rakvere viinerit, ent ta ei anna. Saan pahaseks ja luban endale, et nüüd on aeg tädi Marju juurde kolida. Võtan paar asja oma) Pipi kotti ja hakkan Tapa poole sammuma. Olenemata sellest, et olin viiene, oleksin – traksipükstes, soojas kevades naeratades – peaaegu Tapani jõudnud, kui üks auto poleks minu kõrval peatunud. Isa, vanaisa ja keegi kolmas olid juhtumisi linnast koju sõitmas, kui nägid oma tütart-lapselast maanteel sihikindlalt tatsamas. Mäletan ainult seda, kui nad autost välja astusid. Vanaisa võttis korraks päikseprillid eest ja kissitas.

Muhu. Jaanipäev. Istume L-iga sillal ja vaatame uduga kattuvat merd. Samal ajal, kui suudleme, sõidab kastiauto mööda. Kastitais sõidulisi plaksutavad ja hõikavad meile: „Kibe!”

Kuldkollane Peipsi järv, kuhu ma kord uppusin ja kust vanaisa mind päästma tuli.

Lähen A-ga tülli. Me ei lepi ära, sest nädal hiljem kuulen, et ta on endale haiget teinud ja teda ei ole enam. Ta elas ühe ilusa noore kasemetsa lähedal. Seal on pikk roheline lopsakas rohi ja sirged peenikesed kased. Ma ei saa seda kujutluspilti peast välja, et ta tegi seda seal kasesalus. Miski justkui ripuks seal siiani.

Näen unes, kuidas lendan üle Tallinna ülikooli, taamal on üksnes suur hall ja kivid.

Käime külas sugulastel, keda nüüdseks enam ei ole. Seal pimedas tubade rägastikus istub voodil surev naine. Köögis on muldpõrand.

Sõidame Ungari piiri ääres läbi romade küla. Meie auto ette veeretatakse mäenõlvalt kivilahmakaid. Vasakul on hallidest tellistest kortermajade kompleksid, kus pole ühtegi akent, ust, kardinat. Välisuks on ümar koopasuuline avaus telliskiviseinas. Majade vahel laiub kuid viimata jäänud prügi.

Sõidan P-ga randa. Tuleme rongilt maha ja kõnnime tasa läbi männimetsa mereni. Räägime lihtsatest asjadest. Ta käib ujumas. Ma voolin märjast liivast poolemeetrise läbimõõduga suure kera. Ilm on kergelt pilvine, vaikne, tasa, hall ja hell ja seisev. Täpselt nagu meie suhe.

P-ga tunnen alati lootust ja lootusetust. Istume õhtupooliku Kaņepeses. Ta räägib mulle, et sõprade vahel on armastusel alati võimalus. Huvasti jättes lõkendab süda mu sees nii, et sunnib mind jooksmas. Jooksen suurest ahastusest, lootusest ja armastusest koju. Ma ei ole aastaid niimoodi jooksnud.

Sõidan viiendal augustil Tallinnast lennukiga Portugali. Näen lennukiaknast kaheksakümne viie aastast tantsupidu.

Telkisime L-i, E ja B-ga lumises detsembrikuus Tapa linna peaväljakul kuuse kõrval. Panime sinise telgi püsti, sõime kananagitsaid ning seejärel panime telgi taas kokku.

Kõnnime meres. Astume kivilt kivile ja lükkame varbad lainekurrutatud liiva. Näen kuidas M võtab kaelast hõbeketil ripuvad sõrmused ja puistab need kellegagi hüvasti jättes merre.

Jalutame A-ga läbi metsa. Terve mets on täis päikest ja seeni. Satelliidi-piltidelt on näha, et mets on täis suuri mitmesajameetriseid täiuslikke lageraieringe.

Riias on üks kortermaja, mis mind esimest korda linnas käies tõmbas kui magnet. Selles on midagi. Palju aastaid hiljem leian end enesele üllatuslikult Riias elamast. Terve seal oldud aja vältel ei leia ma seda maja üles. Kardan, et see on lammutatud. Ta oli verstakivi minu kasvamisloos, Riia ja Läti armastamises. See maja muutis lõpuks kõik. Oma viimasel Riia päeva õhtul kõnnin A-ga sihitult ringi. Lähme meie lemmikbaarist mööda natuke teist rada pidi kui tavaliselt ning avastan, et minu maja oli terve see aeg olnud baari kõrval. Olin vahtinud selle krobelist seina sadu õhtuid, toetanud selga, otsinud varju või sooja. Alles viimasel korral sain aru, kus ma kõik need korrad käinud olin.

Viimane päev Tartus, enne kui tundmatusse kaugusesse lendan. On Kirikute Öö. Võtan Rääbu sülle ja lähme välja. Kõnnime mööda pikki treppe Pauluse kiriku torni, kass kätel. Pärast istume Tiigi pargis purskkaevu äärel. L teeb minust ja Rääbust pilti. Taevas on selge ja ergas. Palju on vaikust, ruumi, pargitulede kuma ja hiiliva suve sääski.